

Г. Балута

ДО ПРОБЛЕМИ ОНТОЛОГІЇ ЗНАННЯ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Перший вид знання про своє незнання, можливий тільки шляхом критики с, відповідно, наукою, а другий вид знання про своє незнання є не більш як сприйняття, про яке не можна сказати, які висновки з нього можна зробити.

I. Кант.

Провідні риси філософії на межі ХХ - ХХІ століть зберігають мовно-філософську зорієнтованість. Серед філософських підходів сучасності спостерігається канонічний підхід, тобто розгляд явищ у їх єдності, що зумовлює міждисциплінарний характер наукового дискурсу.

Взаємообумовленість „свідомість – мислення – мова” та сконцентрованість цих феноменів у символі є вихідною данністю, що дозволяє підійти до з'ясування проблеми онтології знання. Актуальність теми визначається низкою проблем теоретичного та практичного характеру: проблема штучного інтелекту, інформації, вірогідності нейрофізіологічних та психолінгвістичних припущень.

Аналіз „знання” виходить за межі класичної онтології та традиційної гносеології. Знання як реальність не вбудовується в уявлення, не відтворюється у сутнісному змісті. Класичне визначення істини не витримує трансцендентальної і феноменологічної перевірок: знання про предмет як узгодження може не відповідати предмету, зведення законів мислення до формальної причини редукують сам зміст і критерії. Таким чином, логічні закони виявляються недостатніми, щоб констатувати об'єктивну істинність знання.

Мислення „знання” як впорядкування світу, привнесення зв'язку між речами та впевненість у правильності такого порядку - ознаки знання (філософської віри). Символ (слово) як сутнісний елемент мови вибирає буттєвий досвід і є „застигле” у своїй досконалості буття. Світ нашого досвіду є суб'єктивним, однак суб'єктивність істини стає

об'єктивною за умови укоріненості в інтерсуб'єктивному узгодженні. В цьому сенсі можна пригадати блискучі ідеї К. Поппера (інтерсуб'єктивна перевірка), концепцію комунікативної раціональності Ю. Хабермаса. Але чи настільки надійна ця надійність? Межа соціального узгодження висновується як нарис істинності. Огрублена „бездоганність” загального (людського), зіпсована релігійною і соціальною історією, залишилася примарою натовпу. Нез'ясованість проблеми так і продовжує розгортатися у різних варіаціях з цієї теми. Що є знання – анамнезис чи катарсис, свобода чи гріх, „чисте дзеркало світу”, вежа, збудована сліпим, вказівка на обраність чи самотність, Світло істинне...

Науково-філософська ретроспектива, коректно зорієнтована Т.Куном, зримо виявила епістемологічний парадокс: співставлення двох чи більше парадигм виявляє раціональну неспівмірність, латентність ідей, що руйнують примхливий канон науки. З неупередженої точки зору можна говорити про відсутність наукового прогресу за межами окремої парадигми: неіснування нейтральних методів і критеріїв як і нейтрального спостерігача. Задавлені проблеми вимагають репрезентації знання у формі універсальних констант.

У якості таких констант припущено когнітивні структури свідомості. Гносеологічна проблематика у фокусі когнітивного аналізу є предметом складної та суперечливої полеміки. Так, погляди на проблему експлікують гуманістичний (Петрушенко „Онтологія знання: поняття та різновиди когнітивних структур”) і технологічний підходи (Рубанець О. „Сучасні виміри когнітивного”) у з'ясуванні предметної актуальності мовного аналізу та обґрунтування субстанційності знання[1]. На наш погляд, аналіз змісту когнітивного не є можливим на фоні редукції духовних констант, якими є мова і комунікація, – як вважає Рубанець О. Вже є аксіомою, що навіть штучні мови несуть у собі відбиток мови їх творців. Будь-яка математична конструкція (досвід) вибудовується як опосередкована мисленням, що має мовні закони.

Смисловий контекст терміну („когнітивне”) варіюється в різних ракурсах: ментальна структура, що уможливорює досвід, відповідність знання пізаному, суб'єктивність, смислова узгодженість у комунікації і т. ін. В цьому відчувається безсилість людської думки: пояснити когнітивне – відшукати істину („розуміння”). Більш прозаїчно: когнітивне – каркас знання, аподиктичні формальні принципи, за Кантом, первинні структури споглядання (Платон, Н. Хомський – Ж. Піаже, Е. Йенш), мозковий код (К. Прібрам), внутрішня

репрезентація (Р. Солсо), смислове узгодження, за логікою Л. Фестінгера.

Нам хотілося б продовжити цей перелік, репрезентацією „когнітивного” як символу чи виведеної назовні внутрішньої реальності. В символі, крім безпосереднього значення повинен міститися аспект, що виходить за межі раціонального, – така думка звучить в ідеях Віко, К. Юнга, Е. Касіра.

Далеко не всі зазначені поняття, що намагаються надати форми цій „невловимій” структурі, не можуть знайти точку опертя у думці, бо „знання” не мить і не вічність, не позірне і не справжнє, відкрите та замкнене у собі, початок і кінець, прихований до простору і часу світ.

У когнітивній психології (Дж. Келлі) когнітивне визначається у термінах оперантних конструктів, що інтерпретують подію надаючи їй відкритості. Наявність знання – це завжди прогноз подій, міфологема лабіринту та чарівної нитки, яка відкриває шлях. За Дж. Келлі, людина вивіряє свої гіпотези, підійшовши до точки їх узгодження. Конструкти дихотомічно визначені та вписані у мобільну смислову ієрархію. Субординантні (несвідомі) конструкти є другорядними по відношенню до свідомих герменевтичних операцій. Таким чином, зовнішнє є інтеріоризованою конструктами реальністю знання, що у принципі, є альтернативним [2]. Таке бачення, на жаль, редукує психоаналітичну теорію мотивації та історичний досвід науки, у якому феноменальну роль відіграла інтуїція.

Таким чином, перспективність аналізу змісту когнітивного не є можливою без структурно феноменологічного опису мови, зокрема репрезентації її метафізичного та соціального змісту, що знаходять єдність у символічному (семантична парадигма). Експлікація такого матеріалу дозволяє провести порівняльний аналіз мови і свідомості. Мова – якраз та функціональна єдність, що володіє законами, які певним чином ізоморфні (можливо, як негативна умова) законам свідомості.

Ідея універсальності (субстанційність) мови, яка актуалізується зараз, розглядалася кращими представниками філософського генія. Розгляд моделі мови, запропонований Ю.С. Степановим, спрямовує теоретичну думку по осі семантики, синтактики та прагматики, що становить зміст відповідних парадигм [3]. Автор, на жаль, редукує суттєвий аспект мови – універсальність, з причини майже філігранного витримання матеріалістичної методології. Втім це визнано особисто Ю.С. Степановим. „По мірі накопичення спостережень, – відмічає дослідник, – маючи на увазі ідеалістичну концепцію двох мов”, – стали проявлятися ідеї, які вірогідно тепер повинні бути усвідомлені як

філософські константи притаманні всім парадигмам у всі часи. [3; 7] За ступенем охоплення специфіки мови у всій сукупності її закономірностей вибудовується класична метафізична парадигма, довгий час замовчувана вітчизняною філософською думкою.

Парадигма „концепції двох мов” є специфічною парадигмою, яка відрізняється від попередніх, відтворюючих діалектику мови, повторюваністю (циклічністю), її суть полягає в тому, що паралельно з етнічним (фонетико-графічним) варіантом мови існує її ідеальний зразок. Така інтерпретація мови зароджується ще в надрах давньогрецької філософії і продовжується в поглядах Боєція, Р. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. В. Лейбніца, в універсальній граматиці вчених Пор-Рояля, продовжених французькими просвітниками у XVIII ст. Парадигма „двох мов”, як ноуменальний і феноменальний зміст мови збереглася і у XX ст. в поглядах Р. Карнапа.

Так, ідея „божественної” і земної мови звучить у середньовічних схоластів, М. Кузанського, Р. Декарт постулює зведення всіх можливих висловлювань до мінімуму їх впорядкованих відповідників, подібно впорядкованості чисел. Г. В. Лейбніц у спробі реалізувати цю ідею розташовує семантичні інтерпретації основних філософських понять у опозиції, підійшовши до висновку, що між семантичними значеннями протилежностей є деяка „невідповідність”, що утримує зв'язок семантичних протилежностей. Внесок Лейбніца у філософію мови полягає і у окремих дослідженнях семантики німецької мови. Філософ задовго до В. фон Гумбольдта говорить про мову як особливу духовну енергію, зміщуючи акценти у бік рефлексивної мовної відтворюваності. Б. Спіноза простежує взаємозалежність між об'єктивною картиною світу та реконструйованою етнічною мовою. На думку філософа, риси етнічної мови повинні адекватно для її носія відтворювати світ у його зв'язках. Таким чином, погляди Б. Спінози передбачили вчення В. фон Гумбольдта, за яким різні мови являють собою різні світогляди, концепцію „проміжного світу”, з'ясовану в гіпотезі Сепіра-Уорфа. Розуміння філософом субстанції як того, що існує у собі і представляється через себе повторюється в положеннях субстанційності мови змістом філософії В. фон Гумбольдта, М. Хайдеггера, Х.-Г. Гадамера, М. Фуко.

Варіант „парадигми двох мов”, запропонований Р. Карнапом, полягає у взаємозв'язку метамови і етнічної мови. Метамова являє собою зразок мови спостерігача, що спостерігає мови-об'єкти. Така позиція виводить на співвідношення інтелектів, репрезентованих мовами, таким чином, мова-об'єкт являє собою інтелект другого

ступеня. Базові поняття прагматики представлені Р. Карнапом як теоретичні конструкти в теоретичній мові, співвіднесені з мовою-об'єктом шляхом певних правил.

Ідея універсальності ейдейтичної мови набуває виразності у Е. Гусерля. Феноменологічний підхід скасовує традиційну граматику, оперуючи „ейдосами”. Під „ейдосами” розуміється не сутність об'єкта, а варіант його чуттєвого сприйняття. Конкретна мова є чорновим варіантом універсальної, яку можливо описати не граматику, а „ейдейтикою”, що фіксує форми значень, необхідні для мови взагалі. Гусерлівській варіант ідеальної мови, незалежної від матеріальної субстанції присутній і в поглядах М. Хайдеггера. Беручи за основу „інтенціональне існування предмета” Brentano, Гусерль надходить висновку, що психічне не є переживання у досвіді, воно є рефлексивне „переживане”. Такий поворот підводить до думки, що конституювання дійсності суб'єктом (феноменологічна інтенціональність) є не об'єктивний світ, а феноменологічний предметний світ з його „значенням” для свідомості. Світ, за Гуссерлем, є світ думок про світ. Концепція „життєвого світу” Е. Гуссерля виявилась співзвучною конструктивістським підходам. Мовно-філософський зразок парадигми „двох мов” представлений як відтворюваний феноменальністю комунікації ноуменальний зміст мовної субстанції.

З'ясування такого змісту мови вписується у проблему, поставлену експериментальними дослідженнями К. Прібрама. Мозок необхідно формує „коди”, що приводять до появи різних „мов мозку” (свідомості), що завдають активності людини. Свідомість структурована як сукупність дихотомій; свідомість - тіло, свідомість - поведінка, свідомість - комунікація, поєднаних єдиною субстанцією. Людина у своєму сприйнятті розрізняє ці мови, але не фіксує цієї субстанційності як вилученої абстракції [4]. Пошук такої субстанційності є завданням міждисциплінарних і фундаментальних наук. Проблема мовних універсалій витісняє зараз відому гіпотезу „мовної відносності” Сепіра-Уорфа. Як вважає Н. Хомський, Б. Уорф надто багато уваги приділив поверховим (етнічним) мовним структурам, завдання ж наукового пошуку - опис спільних для всіх мов і культур базисних структур, які зумовлюють загальні закони свідомості і її розвитку [5; 214].

Початкові нариси цієї єдності можна знайти в міркуваннях І. Канта і В. Гумбольдта. Вихідною даністю позиції І. Канта та В. Гумбольдта виступає не даність як така, а виявлення конститутивних шляхів перетворення предметів і явищ в об'єкти свідомості. Е. Касіреп відмічає, що в гносеології Канта природа конститується шляхом

математики і фізики, історія і науки про дух - шляхом етики. На думку Е. Касіра, Кант залишає поза межами своєї системи специфічну сферу духу, яка уможливує співіснування природи і свободи. Ця сфера „першопочаткової духовної енергії” ґрунтується на власних принципах. Слідуючи явищам цієї сфери, ми відчуваємо себе прикутими до емпіричного причинно-наслідкового зв'язку, а з іншого боку, ця духовна сфера є втіленням універсальності свідомості, духовної свободи [6].

Положення, започатковані В. фон Гумбольдтом, набувають розвитку протягом всієї еволюції філософії мови. Це перш за все: а) обґрунтування мовного апіоризму, б) відтворення мови в дефініціях енергії і форми, в) доведення світоглядної, соціальної, духовно-символічної мовної функціональності. Мова, за Гумбольдтом, є внутрішня форма, визначально закладена у свідомості у всіх своїх взаємозв'язках. Філософ висуває тезис про те, що різне звукове оформлення номінацій об'єктів є різним способом їх бачення. Цей світ визначається як проміжний світ „справжньої реальності”. Такі спостереження фіксують мову як феномен, що поширюється на всю нескінченну дійсність, на відміну від сигнальної мови тварин, детермінованої біологічним простором і часом. У дослідженнях мовної природи здійснюється перегляд статистичних мовно-філософських систем, постулюється динамічна модель мови у двох дефініціях: енергії і формі, що завдають синтез звуку і смислу [7].

Під мовною формою розуміється дещо постійне в діяльності духа, взяте у всій сукупності і системності. Таким чином, вперше в історії філософії мови виразно відтворено мову як процесуальний феномен з постійними закономірностями. Логіко-лінгвістичні підходи переходять у додатковий арсенал дослідження мови як наївно-реалістичні, оскільки розглядають не формальну єдність мови, а окремі її фрагменти чи закони. Іntenціональність як сутність духу є властивістю мови і свідомості. Таким чином, загальноприйнята думка про домінування законів мислення в процесі оформлення думки переосмислюється в напрямку неможливості формування свідомості без зовнішнього комунікативного впливу. Соціалізація суб'єкта (становлення свідомості) можлива лише у смисловій взаємодії. Комунікація вводить у свідомість нову координату, „вхідний матеріал”, що перебудовує людину у напрямку загальмування природних інстинктів, тобто дає можливість здійснити духовний прорив як становлення свободи. Навколишній світ визначений у смисловій активності є фактом, у якому суб'єктивне та інтерсуб'єктивне виступають у якості смислової кореляції. Так,

прослідковуючи історичні та культурні зв'язки, Е. Гусерль приходить до висновку, що людство виступає єдиним утворенням, пов'язаним множинністю культур на основі духовного зв'язку, що зумовлює їх взаємовплив і взаємовідтвореність. Дух як сутнісна ознака мови (форми) долає національні відмінності. Таким чином, народи як носії етнічних мов, включені в простір єдиної духовності. З введенням Е. Гусерлем нових понять, зокрема категорії „інтерсуб'єктивність” відбувається розвиток інтерсуб'єктивної парадигми, що приходить на зміну класичній філософії мови. Тенденції розгляду мови намагаються охопити аспекти мов як інтерсуб'єктивне рефлексивне утворення. Такий підхід створює міжгалузевий фундамент, враховуючи феноменологічні, аналітичні, психологічні та лінгвістичні висновки. Феноменологічний аналіз мови визначає пошук формальної єдності у смислових комбінаціях, що експлікуються у форми символів. Світ культури, вибудований на символах мислиться як певна смислова (символічна) ієрархія у якій фонетичні та графічні елементи мови виступають як „ейдоси”, тобто первинні смисли чи базисні структури. Вищевказані міркування повертають до семантичної парадигми як первинної ділянки дослідження. Семантичний аналіз зупиняється на зображенні у слові (символі) законів, на яких будується реальність знання. Семантична парадигма зосереджується на аналізі єдності “слово – сутність – ієрархія”, намагаючись відтворити універсальні характеристики предметного світу. Її фундамент складають окремі ідеї представників античної класики, Порфирія, Августіна, М. Кузанського, Б. Спінози, А. Ф. Лосєва. Комплексний міждисциплінарний підхід, зосереджений в попередніх парадигмах повинен виходити з викладених семантичною парадигмою припущень. Семантика, досліджена в аспектах структурного та феноменологічного описів дозволяє підійти до з'ясування проблеми „онтології” знання у руслі деконструкції форми мови. Подібний аналіз дозволяє наблизити абстрактне (форму) до конкретного (символу, знаку). “Якщо знання повинно мати об'єктивну реальність, тобто відноситись до предмета і мати в ньому значення і смисл, то необхідно щоб предмет був якимось чином даний... Відповідно, в основі досвіду а ргіогі лежать загальні правила його форми, а саме загальні правила в синтезі явищ, і об'єктивна реальність цих правил може бути вказане у досвіді і навіть у його можливості”, - відзначає І. Кант. [8; 124-125] (переклад авт.). Філософія мовного символізму поєднує зміст (інформацію) і форму (символічне абстрагування). Символ як базисна одиниця мовного досвіду є когнітивним конструктором впорядкованим відповідно законам мислення; тобто законом, що будує „знання”. Отже, пошук знання

руйнує ідеальне, але знову намагається відшукати його у символічній якості.

Література:

1. *Петрушенко* „Онтологія знання: поняття та різновиди когнітивних структур” Філософська думка. – 2002.-№6; *Рубанець О.* „Сучасні виміри когнітивного” // Там само.
2. *Дружинин В.Н.* Психология. Учебник для гуманитарных вузов / СПб: Питер, 2002.
3. *Степанов Ю.С.* В трехмерном пространстве языка. – Изд.-во.: Наука, 1985.
4. *Романец В.А., Маноха І.П.* Історія психології ХХ століття. – К.: Либідь, 1998.
5. *Слобин Д., Грин Дж.* Психолінгвістика. – М.: Прогресс, 1976.
6. *Касирер Э.* Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Вестник Московского университета серия. Философия. – 1993. – №1.
7. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984.
8. *Кант И.* Критика чистого разума. Симферополь: Реноме, 1998.

Анотація

У статті визначено лінгво-філософські принципи вирішення проблеми субстанційності знання, розглядається співмірність мова і свідомість. Символ як мовне утворення виявляється базисною когнітивною структурою побудованою у відповідності з законами „знання”.

Аннотация

В статье определены лингво-философские принципы решения проблемы субстанциональности знания, рассматривается соизмеримость языка и сознания. Символ как языковое образование является базисной когнитивной структурой, образованной в соответствии с законами „знания”.